

MIRENJE POSVAĐANIH SESTARA: DISPOZICIJSKA OBJAŠNENJA U PSIHOLOGIJI LIČNOSTI I SOCIJALNOJ PSIHOLOGIJI

Goran MILAS
Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb

UDK: 159.923.5
Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 7. 12. 2001.

U radu se raspravlja o prirodi i značenju dispozicijskih objašnjenja u psihologiji ličnosti i socijalnoj psihologiji. Umjesto uvjerenja o potpunoj razdvojenosti i različitim područjima zanimanja jedne i druge discipline, rad nudi mogućnost njihova mirenja na području srodnih dispozicijskih konstrukata kakve predstavljaju crte ličnosti i stavovi. Bliskost ovih, u psihologiji često rabljenih, konstrukata ogleda se u temeljnom određenju i mehanizmima utjecaja na ponašanje, a razlike su među njima mnogo suptilnije, iako često prenaplašene. Premda su u prošlosti podjednako crte ličnosti i stavovi bili osporavani kao izvori dosljednosti u ponašanju, brojna su istraživanja i detaljne analize pokazale da su, ne samo korisni već i nezamjenjivi u proučavanju razlika u ponašanju ljudi. Kritika dispozicijske psihologije koja je polazila od slabe prediktivne vrijednosti stavova i crta ličnosti dijelom je bila konstruktivna ukazujući na zanemarivanje nekih važnih odrednica ponašanja, a dijelom je odražavala metodološku neupućenost na koju su upozorila kasnija istraživanja, ističući uvjete koji bi morali biti zadovoljeni kako bi predviđanje ponašanja postalo preciznije. U nastavku rada iznesen je pregled dispozicijskih teorija i modela u okviru psihologije ličnosti i socijalne psihologije koji ilustrira njihovo prepletanje i usku povezanost što, možda, nudi podlogu za dalji razvoj dispozicijske psihologije koja bi objedinjavala obje discipline.

✉ Goran Milas, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar,
Marulićev trg 19/1, p. p. 277, 10000 Zagreb, Hrvatska.
E-mail: Goran.Milas@pilar.hr

Jesu li nam u psihologiji uopće potrebna dispozicijska objašnjenja? Pitanje ima naoko prirodan potvrđan odgovor. No, tijekom povijesnoga razvoja podjednako socijalne i psihologije

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 11 (2002),
BR. 4-5 (60-61),
STR. 577-601

MILAS, G.:
MIRENJE POSVAĐANIH...

ličnosti ono je uvijek bilo predmetom prijepora podjednako teoretičara i empirijski usmjerenih istraživača. I psihologija ličnosti i socijalna psihologija, kako se činilo, rado su svraćale u carstvo dispozicijskih konstrukata koje im je nudilo veću snagu objašnjenja, ali su takva stanja očaranosti uglavnom brzo prolazila, kako bi bila smijenjena, u pravilu, posvemašnjim skepticizmom u mogućnost dokazivanja dosljednosti nečijeg ponašanja. Takve, Kuhnovim (1962.) jezikom paradigmatske, promjene često su se događale u kratkoj povijesti jedne i druge grane psihologije. Nosi li novo vrijeme kakve pomake i jesu li se dispozicijska objašnjenja konačno učvrstila, dokazavši zauvijek svoju vrijednost, ili su, naprotiv odbačena i prepravljena kako bi ustupila mjesto spoznajno korisnijim načinima tumačenja? Pitanje je važno za obje grane, ali i mnogo više od toga, za njihovu moguću sintezu, već dugo nagovještavanu u brojnim optimistički intoniranim radovima (primjerice Blass, 1984.; Ajzen, 1988., ili Krahe, 1992.). Krenut ćemo u kratko putovanje poviješću kako bismo se upoznali s razlozima uvođenja i zadržavanja dispozicijskih pojmova u psihologiji ličnosti i socijalnoj psihologiji, najčešćim argumentima za njihovo odbacivanje te stekli uvid u istraživanja koja ukazuju na usku povezanost dispozicijskih konstrukata u obje discipline.

ULOGA I ZNAČENJE DISPOZICIJSKIH KONSTRUKATA

Učestala je praksa, i u laika i u psihologa stručnjaka da ljudsko ponašanje analiziraju objašnjavajući ga stabilnim dispozicijama. Podjednako vrijedi za psihologiju ličnosti i socijalnu psihologiju. Oruđe kojim to čine, međutim, nominalno je različito. U slučaju prve riječ je o osobinama ili crtama ličnosti, dok se dispozicijski konstrukti u drugoj nazivaju stavovima. Osobine ličnosti, kao i stavovi odigrali su možda odlučujuće uloge, svaki u svojem području, izravno utječući na razvoj i profiliranje znanstvene psihologije. U pozadini nastajanja obaju konstrukata uvijek je stajala želja da se ljudsko ponašanje, umjesto kao kaotično ili podložno hirovima situacije, promotri kao uvjetovano iznutra i oblikovano stabilnim kvalitetama organizma koje mu ulijevaju dosljednost.

Osobine ličnosti

Osobina ličnosti obično se definira kao svojstvo pojedinca sa sveobuhvatnim utjecajem na široki raspon ponašanja. Prema prevladavajućem mišljenju, osobine ili crte ličnosti su ono što čini ponašanje dosljednim u vremenu ili različitim situacijama (Endler i Magnusson, 1977.). Prikupljeno je mnoštvo podataka koji upućuju podjednako na vremensku dosljednost (Conley, 1984.; Costa i sur., 1980.; Costa i McCrae, 1988.) i na konzistentnost ponašanja u različitim situacijama (Argyle i Lit-

tle, 1972.; Magnusson i Endler, 1977.). Uostalom, pretpostavka dosljednosti ponašanja utkana je u srž pojma ličnosti koji bez nje ne bi imao mnogo smisla (Loevinger i Knoll, 1983.). Uvođenje crte kao središnjeg i temeljnog sastavnog elementa ličnosti potječe još od Allporta (1937., 1961.), a taj su konstrukt potom prigrlili mnogi ključni teoretičari (Cattell, 1950.; Eysenck, 1947., 1952.; Guilford, 1959.), temeljeći na njemu vlastite faktorske modele. Kad bismo se prihvatili zadaće da nabrojimo samo najznačajnija obilježja koje u sebe uključuje pojam osobine ličnosti, priklonili bismo se mišljenju Levyja (1983.) i Brodyja (1988.) čije rasprave upućuju na tri važna vida ovog konstrukta: 1) osobine su konstrukti koji objašnjavaju interindividualne razlike u ponašanju u istim situacijama, 2) osobine su odgovorne za vremensku i situacijsku dosljednost ponašanja jedne osobe i 3) istraživački pristupi koji se bave osobinama ličnosti počivaju na psihometrijskom testiranju i primjeni korelacijskih metoda.

Iako se velik broj teoretičara slaže kako upravo osobine ličnosti predstavljaju temeljne jedinice prema kojima valja usmjeriti analitički trud, mišljenja o tome što one zapravo predstavljaju uvelike se razlikuju (Hirschberg, 1978.; Fletcher, 1984.; Krahé, 1992.; Vollmer, 1993.). Hirschberg (1978.) dijeli teoretičare prema tome shvaćaju li osobine samo kao nadređene zbirne pojmove koji u sebe okupljaju mnoštvo sličnih ponašanja, ili im pridaju značenje stvarno postojećih dispozicija. Razlike nisu toliko naglašene kako se isprva čini, ali dostatne da opravdaju kraću raspravu. Osobine shvaćene kao zbirni pojmovi rabe se poglavito kao sredstvo opisivanja, pri čemu se nepregledno mnoštvo uskih i specifičnih ponašanja svodi na manji broj smislenijih jedinica (Mischel, 1973.). One ne pružaju mogućnost objašnjavanja uočenih pravilnosti niti su temelj predviđanja budućega ponašanja. Problem, međutim, nastaje kad je riječ o ponašanju čije se iskazivanje kosi s normama uspostavljenima u društvu (Hirschberg, 1978.). Zbog toga je razloga dobro sačuvati rezervu na koju je još ranije upozoravao Allport (1966.) – da nedosljednost očitovana bilo u izostanku očekivanoga ili pojavljivanju neočekivanoga ponašanja nije nužno znak nepostojanja neke osobine, jer je takvo ponašanje možda uvjetovano društvenim pritiskom. Za Allporta (1937.) je osobina skrivena tendencija koja pojedinca navodi na to da djeluje na određeni način u situaciji koja aktualizira njezino postojanje. Osobina je pritom shvaćena kao hipotetički konstrukt (MacCorquodale i Meehl, 1948.) uveden radi objašnjavanja i predviđanja pravilnosti ponašanja. Raniji problem opisnog pogleda na osobine upravo izneseno dispozicijsko viđenje izbjegava, naglašavajući mogućnost i vjerojatnost javljanja nekoga ponašanja na temelju izraženosti osobine umjesto njegova neizostavnog pojavljivanja. Što je veća snaga osobine

kao skrivene dispozicije, to je veća vjerojatnost i čestoća javljanja ponašanja koje ona uključuje. Epstein (1979.) zaključuje kako je osobina uopćena sklonost određenoj vrsti ponašanja, izvedena na temelju dosta velikog uzorka situacija.

Stavovi

Prema novijim i od većine prihvaćenim tumačenjima, koja donekle odudaraju od njegove početne konceptualizacije, stav predstavlja zbirno vrednovanje (evaluaciju) objekta, smješteno na dimenzijama poput povoljno-nepovoljno, dobro-loše, ugodno-neugodno i sličnima (Ajzen, 2001.; Eagly i Chaiken, 1993.; Petty i sur., 1997.; Tesser i Martin, 1996.). Još je rane 1935. Allport ustvrdio kako je pojam stava istaknut i nezaobilazan kao vjerojatno nijedan drugi u tadašnjoj američkoj socijalnoj psihologiji. Slično primjećuje i Ajzen (2001.) gotovo sedamdeset godina nakon njega, zaključujući kako konstrukt stava nastavlja biti žarištem teorije i istraživanja podjednako društvenih znanosti i znanosti o ponašanju. Definirajući stav kao: "mentalno stanje spremnosti, usvojeno iskustvom, koje usmjeruje i utječe na ponašanje pojedinca prema svim objektima s kojima je povezan", Allport (1935., str. 799) mu je pridao status dispozicije, a istom se mišljenju priklonio Campbell (1963.) i brojni teoretičari nakon njega (Ajzen, 1984., 1988.; Davis i Ostrom, 1984.). Tek manji broj autora osporio je takvo određenje, ne zbog njegove netočnosti koliko zbog nepreciznosti. Eagly i Chaiken (1993.) definiraju stav kao tendenciju, a ne dispoziciju, držeći da je u prvom slučaju riječ o unutarnjim stanjima kraćeg trajanja. Time, međutim, određenje stavova postaje samo opreznije, a nikako preciznije, znamo li da su neki stavovi i te kako trajni i otporni promjeni. Možemo, stoga, zaključiti kako većina autora prihvaća dispozicijsku prirodu stavova, a i oni koji je odbijaju nude određenja toliko bliska dispozicijskomu da je teško jasno povući liniju razgraničenja između toga dvoga.

Usporedba crta ličnosti i stavova

Iako rad kao svoje polazište uzima naglašenu sličnost u pojmovnom određenju stavova i ličnosti (Milas, 1998.), valja reći da između ta dva konstrukta postoje i određene razlike. Njihova se sličnost ogleda u dispozicijskoj prirodi, pri čemu oba predstavljaju konstrukte s prepoznatljivim utjecajem na ponašanje. Razlike su nešto prigušenije, ali ipak dopuštaju jasno pojmovno razgraničenje. Ajzen (1988.) primjerice navodi kako su stavovi zasićeni vrednovanjem i usmjereni prema određenom objektu, a crte ličnosti nisu niti vrijednosno određene niti su upravljene prema nekom vanjskom cilju. Iako naoko prirodna, granica između stavova i crta ličnosti u stvarnosti je

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 11 (2002),
BR. 4-5 (60-61),
STR. 577-601

MILAS, G.:
MIRENJE POSVAĐANIH...

često fluidna. Odrednice ličnosti smatraju se razmjerno trajnima i nepromjenjivima, barem u nešto većoj mjeri od stavova. To je, dakako, razumljivo s obzirom na prirodu evaluacijskoga procesa koji leži u osnovi stavova. Vrednovanja nekoga objekta mogu razmjerno lako biti pokolebana i promijenjena suočena s nekim novim činjenicama ili događajima. Premda također do neke mjere podložne promjeni, crte ličnosti ipak su znatno dosljednije te se njima determinirano ponašanje neće tako jednostavno mijenjati.

IZVORI DOSLJEDNOSTI

Načini na koji problemu dosljednosti pristupaju socijalna psihologija i psihologija ličnosti ponešto se razlikuju, iako među njima ima i dodirnih točaka. Među socijalnim psiholozima kao razlozi konzistencije češće se spominju termini poput "naklonosti" ili "potrebe" za dosljednošću, a teoretičari se ličnosti više priklanjaju zamisli o biološki uvjetovanoj dosljednosti. U razloge dosljednosti među prvima je od socijalnih psihologa nastojao proniknuti Heider (1944., 1958.) svojom teorijom ravnoteže, prema kojoj ljudska uvjerenja i stavovi teže stanju skladnosti i ravnoteže. Heiderova teorija nudi objašnjenja za konzistenciju među različitim stavovima. Slično polazište kao Heiderova, ima i teorija kognitivne disonancije (Festinger, 1957.) koja pretpostavlja da stanje nesklada između različitih uvjerenja ili uvjerenja i ponašanja izaziva nelagodu i motivira osobu na mijenjanje pojedinih uvjerenja kako bi se ponovno uspostavio sklad. Ta teorija podjednako je korisna u objašnjavanju dosljednosti između različitih stavova i unutar pojedinih sastavnica istoga stava (primjerice ponašanja i uvjerenja). I Festingerova i Heiderova teorija pretpostavljaju postojanje potrebe, odnosno motivacija za dosljednošću. Sličnu motivacijsku podlogu posjeduju i teorije koje se bave dosljednošću unutar pojedinih stavova. Kognitivisti se pozivaju na potrebu za razumijevanjem svijeta i njegovim predviđanjem (Epstein, 1980.; Kelly, 1955.), što je nemoguće bez međusobne suglasnosti uvjerenja i stavova. Druge teorije unutar socijalne psihologije uglavnom su usmjerene na otkrivanje dosljednosti unutar različitih sastavnica stava, kognitivne, afektivne i ponašajne, ali se služe uvelike sličnim rječnikom. Tako Rosenberg (1956., 1960.) drži da vrednovanje i uvjerenja kao sastavnice stava teže međusobnom skladu. Kad je riječ o njihovu neskladu, smatra Rosenberg, osoba je motivirana da promijeni stavove, uvjerenja ili oboje – kako bi se vratio prvotni sklad.

Među teoretičarima ličnosti mnogo je češće eksplicitno tvrdjenje kako je uočena dosljednost u ponašanju posljedica bioloških faktora, odnosno kako osobine ličnosti počivaju na neurofiziološkim procesima u mozgu (Eysenck, 1947., 1970., 1990.;

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 11 (2002),
BR. 4-5 (60-61),
STR. 577-601

MILAS, G.:
MIRENJE POSVAĐANIH...

Eysenck i Eysenck, 1985.). Iako se većina socijalnih psihologa zasigurno ne bi složila s takvim ili sličnim određenjem stava, jedna od prvih njegovih definicija opisivala ga je upravo kao mentalno i živčano stanje spremnosti (Allport, 1935.), što uvelike nalikuje takvu poimanju. Iako se velepetori model (Goldberg, 1981.; John, 1990.), kao gotovo općeprihvaćeno ishodište brojnih empirijskih istraživanja ličnosti na prijelazu stoljeća (Hogan i sur., 1997.), suzdržava od jasne eksplikacije o biološkoj uvjetovanosti uočene dosljednosti, takva se pretpostavka ipak implicite provlači u radovima većine, barem za neke od pet izlučenih temeljnih dimenzija. Prisjetimo se, model je utemeljen i začët na leksičkoj hipotezi (John, 1990.; Digman, 1990.) s osnovnim ciljem deskripcije, odnosno razvrstavanja temeljnih područja ličnosti. Iako je, po prirodi svojega nastanka, leksički model uglavnom ograničen na deskripciju (Saucier i Goldberg, 1996.), u novije se vrijeme sve češće javljaju pokušaji da se dobivene dimenzije potvrde ne samo kao fenotipski već i biološki utemeljeni genotipski konstrukti. Potvrde tome dolaze, međutim, od sadržajno vrlo sličnoga, ali pojmovno uvelike različitoga peterofaktorskog modela FFM, Coste i McCraea koji je na temelju leksičkih istraživanja preuzeo tek faktore ugodnosti i savjesnosti (Costa i McCrae, 1992.; Jang i sur., 1996.). Valja reći da se prikupljeni dokazi o biološkoj osnovi postojećih dimenzija znatnim dijelom oslanjaju na ranija istraživanja Eysenckovih dimenzija.

Jedan od osnovnih argumenata za usvajanje gledišta o biološkoj uvjetovanosti, podjednako osobina ličnosti, ali u novije vrijeme i stavova, su podaci o njihovoj genetskoj utemeljenosti, dobiveni istraživanjima blizanaca. Dokazna građa u prilog nasljedne osnove osobina ličnosti već je prilično opsežna (Eaves i Young, 1981.; Eaves i sur., 1989.; Eysenck, 1990.a; Eysenck, 1990.b; Zuckerman, 1991.; Loehlin i sur., 1988.; Plomin i Rende, 1991.) i barem za neke od središnjih osobina ličnosti, poput ekstraverzije ili neuroticizma, njihova se genetska podloga ne dovodi u pitanje. Iako se dugo smatralo da su stavovi stečene ili naučene tendencije (Allport, 1935.; Campbell, 1963.), novija istraživanja ipak pokazuju da barem dio njih ima svoju genetsku osnovu (McGuire, 1985.; Waller i sur., 1990.; Martin i sur., 1986.; Eaves i sur., 1989.; Tesser, 1993.; Tesser i Crelia, 1994.).

PROTIVLJENJA DISPOZICIJSKIM OBJAŠNJENJIMA

Dispozicijska objašnjenja u psihologiji pretpostavljaju barem dvije razine konzistencije, dosljednost između različitih ali povezanih ponašanja na koja utječe pojedina dispozicija i dosljednost koja se odnosi na ista ponašanja u različitim vremenskim točkama. Uglavnom zbog povijesno tradicijskih razloga,

psihologija ličnosti i socijalna psihologija problemu konzistencije pristupaju na ponešto različite načine koji često zamađuju izvornu sličnost (Ajzen, 1988.). Riječ je ponajprije o pomicanju žarišta koje socijalna psihologija stavlja na konzistenciju između kognicije, afekta i ponašanja (Abelson i sur., 1968.). Umjesto toga, psihologija ličnosti se u prošlosti, pa do današnjih dana, gotovo isključivo bavila međusobnim povezivanjem različitih čestica koje bi potom uklapala u šire faktorske modele (Cattell, 1950.; Eysenck, 1947., 1952.; Guilford, 1959.; John, 1990.), tražeći temeljne dispozicijske dimenzije odgovorne za široki spektar ponašanja. Unatoč neprijepornim razlikama, oba pristupa odražavaju vjeru u dispozicijsko gledište koje se odlikuje pretpostavkom o razmjerno stabilnim odrednicama nečijeg ponašanja. No, takvo gledište ipak nije općeprihvaćeno. Najveću opreku dispozicijskom gledištu predstavlja heterogena skupina teoretičara koja se obično svrstava u donekle nepreciznu kategoriju "situacionista". Ona okuplja međusobno teško pomirljive pravce, poput ortodoksnog biheviorizma (Skinner, 1938., 1953.) koji odrednice ponašanja prepoznaje isključivo u potkrjepljenjima iz okoline i teorije socijalnog učenja čije postavke počivaju na naglašenom utjecaju unutarnjih, ponajprije kognitivnih čimbenika (Bandura, 1969.; Mischel, 1973.). Krajnje situacionističko gledište može se ugrubo sažeti u nekoliko temeljnih postavka (Krahe, 1992.): a) ponašanje je situacijski specifično, a ne konzistentno u različitim situacijama; b) individualne razlike u ponašanju mogu se pripisati pogrešci mjerenja prije nego dispozicijama; c) ponašanje se može uzročno povezati s podražajima iz okoline i d) najprimjerenije sredstvo istraživanja veza između podražaja i odgovora jest eksperiment. Svakako, među nabrojenima je prva postavka najveća prijetnja dispozicijskom modelu. Kako se u povijesti branila zamisao o nedosljednosti u ljudskom ponašanju, kad tome proturječe podjednako laičke i znanstvene spoznaje? Brojni su teoretičari tvrdili da dosljednost postoji samo u očima promatrača, ali ne, ili barem ne u znatnijoj mjeri, u samom ponašanju (Mischel, 1969.; Nisbett i Ross, 1980.). S obzirom na pretpostavku o premoćnom utjecaju situacije na ponašanje, sukladno situacionističkom gledištu valja očekivati različita ponašanja u različitim situacijama. Dosljednost se može očekivati samo u mjeri u kojoj se ključni čimbenici iz okoline ne mijenjaju, odnosno djeluju na isti način, potkrepljujući isto ponašanje. Na konzistenciju, prisutnu u različitim situacijama, gleda se kao na nemogućnost suočavanja sa zahtjevima okoline (Mischel, 1984.a). Svojedobno se činilo kako takvu gledištu uvelike idu u prilog brojna istraživanja koja su ukazivala na nedosljednost u ljudskom ponašanju. Primjerice, još su 1928. Hartshorne i May u svojem čuvenom istra-

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 11 (2002),
BR. 4-5 (60-61),
STR. 577-601

MILAS, G.:
MIRENJE POSVAĐANIH...

živanju ukazali na nedosljednost u moralnom ponašanju djece, a ubrzo zatim LaPiere (1934.) je, u podjednako poznatom istraživanju rasne diskriminacije, pokazao da stavovi ne moraju uvijek biti u skladu s ponašanjem. I kasnija su istraživanja dokumentirala tek skromnu povezanost među ponašanjima za koja se vjerovalo da odražavaju istu dispoziciju (Funder i sur., 1983.; Epstein, 1979.). Istodobno su istraživanja, poput Milgramova (1974.), ukazivala na snagu situacijskih odrednica, pokazujući da u posebnim uvjetima one utječu u mnogo većoj mjeri nego stabilne osobne dispozicije.

Iako je u kritici dispozicijskoga pogleda, osobito crta ličnosti, prevladavala ona vezana uz problematičnu dosljednost ponašanja, postoje i neke ozbiljne zamjerke na teorijskoj razini. Kritičari koncepta osobina ličnosti tako često napominju da je taj konstrukt cirkularan, jer se istodobno izvodi iz ponašanja i služi njegovu predviđanju (Rholes i sur., 1990.). Dolazimo u apsurdnu situaciju da zaključujemo da se netko ponašao agresivno jer je agresivan.

KAKO SU DISPOZICIJSKA OBJAŠNENJA IPAK PREŽIVJELA?

Iako su prigovori dispozicijskoj paradigmi s vremenom postali brojni i sve bolje argumentirani, a empirijska građa je, kako se činilo, sve manje išla u prilog slici dosljednoga ljudskog ponašanja, dispozicije su ipak preživjele. I ne samo to. Čini se kao da nikad i nisu bile ozbiljnije ugrožene. Koji su tome razlozi? Prvi i najvažniji je spoznaja većine teoretičara, posebno onih s područja psihologije ličnosti, da su dispozicijski konstrukti, poput crta ličnosti, nezamjenjivi kao okvir proučavanja međuljudskih razlika. U prilog dispozicijskomu gledištu išle su i neke nove spoznaje o odnosu dispozicija i ponašanja koje su relativizirale jednoznačnost njihove povezanosti. No, prije svih valja spomenuti model interakcionizma koji se nametnuo kao sretan spoj dispozicijskoga i situacijskoga gledišta, naizgled vrlo pogodan za njihovo konačno izmirenje.

Interakcionizam

Iako se zamisao o združenom utjecaju stabilnih dispozicija i situacije na ponašanje čini prirodnom, gotovo do te mjere da svaka druga koncepcija izgleda kao smiješno pojednostavljenje, trebalo je proteći mnogo vremena da takvo gledište počne živjeti među stručnjacima. Vjerojatno prvi koji su ideju o uzajamnom utjecaju individualnih osobina i situacijskih utjecaja nastojali uzdignuti na razinu vrijedećeg modela ponašanja bili su Kantor (1924., 1926.), Koffka (1935.) i Lewin (1936.), no njihovi su radovi ubrzo pali u zaborav sve do vremena u kojem se interakcionizam, sedamdesetih godina, pretvorio u pokret koji je gotovo trenutačno okupio većinu psihologa, što

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 11 (2002),
BR. 4-5 (60-61),
STR. 577-601

MILAS, G.:
MIRENJE POSVAĐANIH...

je Pervina (1989.) navelo da kaže kako su proučavatelji ličnosti danas većinom upravo interakcionista. Temeljni postulati interakcionizma koji se provlače u radovima njegovih glavnih idejnih tvoraca (Enderl i Magnusson, 1976.; Magnusson i Enderl, 1977.) su: a) ponašanje je rezultat neprekidnog međudjelovanja osobina pojedinca i situacije; b) pojedinac je shvaćen kao razumno biće koje se u svojem ponašanju vodi ponajprije kognitivnim i motivacijskim odrednicama i c) situacija utječe na ponašanje značenjem koje ima za pojedinca i njegove ciljeve. Umjesto kao konstrukt ili skup konstrukata koji pridonose dosljednosti ponašanja, ličnost se poima kao konstrukt koji je odgovoran za dosljednost interakcije s okolinom i samim sobom. Ta fina razlika otvara mogućnost da se naizgled vrlo nedosljedna ponašanja shvate kao dosljedna, uvažavajući različita značenja što ih situacije u kojima se osobe nalazi mogu poprimiti. Pritom odlučujuću ulogu imaju posredujući kognitivni procesi tumačenja zbilje.

Moderirajuće (usmjerujuće) varijable

Nije upitno da situacije ponekad utječu na ponašanje, bez obzira na zastupljenost određene dispozicije. No, također valja imati na umu i učinak situacija kao usmjerujućih (moderator) varijabla. Problem moderirajućih varijabla kao znakova koji pridonose uspješnom tumačenju situacije može se, gotovo u cijelosti, podvesti pod interakcionistički model. Ako osim informacije o razini određene široke dispozicije posjedujemo i podatke o moderirajućem učinku neke situacijske varijable, naše će predviđanje pojedinačnoga ponašanja biti preciznije (za raspravu vidi Ajzen, 1988.).

Načelo agregacije

Interakcionizam je pridonio spoznaji kako nijedna podražajna situacija nije posve identična nekoj drugoj situaciji, izuzevši možda one u laboratorijskim uvjetima. Nije pritom nužno da se razlikuju prema fizičkim obilježjima, dosta je da ih osobe dožive na različit način ili da se same, pri susretu s njima, nađu u nekom posebnom čuvstvenom ili motivacijskom stanju. Hoće li osoba čiji visoki rezultat na crti savjesnosti sugerira točnost doći na vrijeme na neki zakazani sastanak? Vjerojatno bismo načinili dosta pogrešaka pokušavajući predvidjeti svaki pojedinačni slučaj, jer osoba može kasniti zbog lošeg prijevoza, vremenskih nepogoda, bolesti, drugih obveza ili sličnih razloga, ali nam izmjerena osobina možda daje pravo na zaključak kako će osoba doći na vrijeme u 80% slučajeva. Takvom se logikom služimo poštujući načelo agregacije. Dosljednost u ponašanju ne može biti opovrgnuta postojanjem samo jedne iznimke. Kad izračunamo prosjek ponašanja u raznim situacijama, utjecaj specifičnih faktora međusobno će se po-

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 11 (2002),
BR. 4-5 (60-61),
STR. 577-601

MILAS, G.:
MIRENJE POSVAĐANIH...

ništiti. To je ujedno odgovor na sumnjičavost situacionista koji su ponašanju odricali dosljednost, često samo na osnovi maloga broja iznimaka, odnosno zbog slabe korelacije izmjerenih dispozicija i pojedinačnih ponašanja. Mjere izvedene iz ponašanja u velikom broju različitih situacija mnogo su bolje povezane s izmjerenim crtama ličnosti i stavovima, što dokumentiraju brojne studije (Rushton i sur., 1983.; Small i sur., 1983.; Waters, 1978.).

Globalne crte i specifično ponašanje

Kako smo vidjeli, različita su istraživanja u prošlosti imala skroman uspjeh u otkrivanju povezanosti između različitih ponašajnih manifestacija iste dispozicije, bilo da je riječ o stavovima ili crtama ličnosti (Mischel, 1984.b). Rijetko kad su korelacije između ponašanja i širokih crta ličnosti ili stavova nadilazile vrijednost od 0,30. Činilo se kao da empirijska istraživanja ne uspijevaju pružiti potporu učenju o dosljednosti ponašanja, odnosno prediktivnoj vrijednosti dispozicijskih konstrukata poput stavova ili crta ličnosti. Kako smo već rekli, takvi su nalazi izazvali dvojbe u opću korisnost i samo postojanje širokih dispozicija (Mischel, 1968.; Wicker, 1969.). Kasnije se, međutim, pokazalo da razlog izostajanja značajnije povezanosti leži u različitim razinama na kojima se iskazuju eksplanatorni konstrukti i ponašanje. Opći je zaključak bio kako se, na temelju globalnih crta, ne može predviđati neko specifično ponašanje (Ajzen i Fishbein, 1977.). Ili ćemo, stoga, predviđati specifično ponašanje specifičnim dispozicijama (dakle užitim crtama ličnosti ili manje općenitim stavovima), ili ćemo se poslužiti metodom agregacije, nastojeći na temelju neke globalne dispozicije predvidjeti ne jedno zasebno i specifično ponašanje, već čitavo mnoštvo njih izmjerenih u različitim okolnostima.

KRATKA POVIJEST PREPLETANJA DISPOZICIJSKIH OBJAŠNENJA U PSIHOLOGIJI LIČNOSTI I SOCIJALNOJ PSIHOLOGIJI

Dosad smo se bavili nastojanjem da ukažemo na značenje dispozicijskih objašnjenja, podjednako u psihologiji ličnosti i socijalnoj psihologiji, i pokažemo kako su konstrukti poput crta ličnosti i stavova nezamjenjivi u tumačenju dosljednosti ljudskoga ponašanja. Dvojbe o njihovoj korisnosti ili smislenosti postojanja uglavnom su proizašle iz površne analize empirijske građe ili nedostatnoga poznavanja metodologije istraživanja. Pred nama je još da se uvjerimo u usku povezanost crta ličnosti i stavova i mogućnosti što ih pruža njihovo združivanje u obuhvatnim teorijama ili hibridnim konstruktima kojima je obilovala povijest, poglavito psihologije ličnosti. Prije nego se posvetimo tome, valja upozoriti na još jednu vrlo značajnu razliku u pristupima proučavanju crta ličnosti i stavova.

Ona se ogleda u prirodi bavljenja dispozicijama. Psihologija ličnosti, kako smo već spomenuli, bavila se uglavnom taksonomskom stranom problema, odnosno opisom temeljnih dimenzija koje pridonose dosljednosti ljudskoga ponašanja. Pritom je naglasak bio na sadržaju. Naprotiv, socijalna se psihologija u istraživanju stavova okretala primarno mehanizmima pomoću kojih stavovi utječu na ponašanje, ne obazirući se toliko na njihovu taksonomiju i istraživanje odnosa među njima. O tome, uostalom, svjedoči mnogo skromniji prostor koji priznati svjetski priručnici s područja proučavanja stavova posvećuju tematici međuodnosa različitih stavova i pronalaženju temeljnih dimenzija na kojima počivaju (vidi Eagly i Chaiken, 1993.). U analizi koja predstoji mi ćemo se okrenuti onim malobrojnijim, ali ne manje značajnim istraživanjima u okviru socijalne psihologije koja su nastojala otkriti općenitije i šire dispozicijske dimenzije koje objašnjavaju ne samo dosljednost ponašanja već i međusobnu povezanost stavova manje razine općenitosti.

U prošlosti je bilo razmjerno malo sporenja oko toga što predstavljaju široke dispozicije u psihologiji ličnosti. Bila je riječ o najopćenitijim konstruktima zaslužnima za iskazanu dosljednost ponašanja. U većini taksonomskih modela to su bile dimenzije na vrhu hijerarhije, odgovorne za kovarijaciju nižih crta ličnosti (Eysenck, 1947., 1970.; Eysenck i Eysenck, 1985.; Cattell, 1950.; Guilford, 1959.; John, 1990.). Govorimo li o stavovima, obično na umu imamo mnogo specifičnije i uže dispozicije, vezane upravo uz određeni objekt. No, zanimanje pojedinih teoretičara, poglavito iz redova političkih psihologa, išlo je i mnogo dalje, težeći otkrivanju mnogo širih i općenitijih konstrukata, usporedivih s temeljnim dimenzijama ličnosti. Obično su se takvi široki konstrukti podvodili pod termin ideologije (Eysenck, 1954.; Eysenck i Wilson, 1978.; McGuire, 1985.; Kinder i Sears, 1985.), iako je možda točnije govoriti o temeljnim odrednicama društvenih¹ stavova koje nemaju obilježja zaokružene ideološke doktrine. Upravo se povezivanje na najopćenitijoj hijerarhijskoj razini pokazalo osobito plodonosnim u zbližavanju dispozicijskih konstrukata psihologije ličnosti i socijalne psihologije. Drugi vid zbližavanja tih dviju, možda najvažnijih, psihologijskih disciplina odvijao se gotovo nehوتيčno, u okviru modela koji su objašnjavali ponašanje temeljeći se pritom podjednako na općenitim dimenzijama ličnosti i zagovaranim društvenim stavovima.

Povezivanje temeljnih dimenzija

Nastojanje da se u stavu prema nekom određenom društvenom problemu prepozna očitovanje dosljednoga ideološkog opredjeljenja odražava uvjerenje kako su stavovi međusobno povezani, a ne izolirani i kako se na temelju njihove međusob-

ne povezanosti mogu otkriti temeljne odrednice na kojima počivaju. Takav taksonomski pristup stavovima javio se ubrzo nakon što je stav kao konstrukt uveden pod okrilje znanstvene psihologije, čemu je nedvojbeno pridonijelo širenje primjene faktorske analize, pružajući tako tehničku potporu provjeri spomenutoga teorijskog gledišta.

U dijelu teorija starijeg datuma (Allport, 1961.; Cattell, 1950.; Guilford, 1959.) prisutno je potpuno uključivanje društvenih stavova u sferu ličnosti. Razlog tome bio je u sveobuhvatnosti pojma ličnosti. Međutim, i teorije koje takvo gledište nisu u potpunosti prihvaćale shvaćale su ovaj odnos stavova i ličnosti s naglašenim paralelizmom, tako da se često činilo kako su istraživanja i konceptualizacije u području stavova samo zrcalni odraz kretanja u psihologiji ličnosti.

Pitanje vertikalne strukture društvenih stavova postalo je aktualno krajem tridesetih i početkom četrdesetih godina ovoga stoljeća, pionirskim radovima Fergusona (1939.) i Eysencka (1944.). Već su početna istraživanja pokazala kako se društveni stavovi ne javljaju izolirano, već su odraz određenoga, manjeg broja temeljnijih konstrukata. Modeli pojedinih teoretičara u tom su se trenutku, pa i kasnije, razlikovali samo prema broju pretpostavljenih i otkrivenih temeljnih dimenzija i njihovu sadržaju. Brojnim istraživanjima koja je proveo, Eysenck je pokazao da se prostor društvenih stavova može svesti na dvije temeljne ideologijske dimenzije (Eysenck, 1944., 1947., 1951.). To su otprije znana i u politologiji naširoko rabljena dimenzija radikalizma prema konzervatizmu te novotkrivena osobina koju je autor, slijedeći tipologiju W. Jamesa, nazvao tvrdoglavošću prema popustljivosti (*toughminded – tenderminded*).² Cattell je, radeći neovisno o Eysencku, došao do posve istih zaključaka, nalazeći da se društveni stavovi mogu, na najopćenitijoj razini, svesti na dvije temeljne odrednice, radikalizam i tvrdoglavi realizam (Cattell, 1950.). Njegovi nalazi još su više poduprli Eysenckove osnovne hipoteze.

U Eysenckovoj teoriji vidljiv je paralelizam između ličnosti i društvenih stavova, poglavito u njihovoj hijerarhijskoj organizaciji. Svakoj razini ličnosti odgovara istovjetna razina društvenih stavova, upućujući na to kako je model ličnosti jednostavno preslikan u područje socijalne psihologije. Kao što osobine ličnosti kod Eysencka upućuju na dosljednost ponašanja u različitim situacijama ili u vremenu (Eysenck, 1947.), tako i stavovi predstavljaju razmjerno trajne i postojane obrasce vrednovanja različitih pojava (Eysenck, 1954.). Uspoređujući navike i stavove, Eysenck tvrdi kako su slični na više načina, navodeći da je u oba slučaja riječ o dispozicijama ponašanja, naučenim modifikacijama središnjeg živčanog sustava i postojanim stanjima organizma. Konstrukti najviše razine općenitosti, tipovi ili dimenzije ličnosti i ideologije također dijele

isto pojmovno određenje prema nižim hijerarhijskim strukturama. U strukturalnom je pogledu, stoga, kao i u Cattella, teško povući jasnu granicu između crta ličnosti i stavova, ali ih se, barem načelno, odjeljuje, slijedeći uvriježenu podjelu na temperament i motivaciju. Pritom Cattell crte ličnosti pripisuje temperamentu, a stavove motivaciji. Isti paralelizam primjetan je i u Guilfordovoj teoriji (1959.). Nastavljajući svoja istraživanja na području ličnosti, Guilford je, poput Cattella i Eysencka, faktorskom analizom stavova nastojao utvrditi njihove temeljne odrednice, uspostavljajući tako paralelizam između različitih aspekata ljudskoga ponašanja (Guilford, 1959.). Međutim, za razliku od Eysencka, koji je jednako kao i pri proučavanju ličnosti, težio najvišoj razini općenitosti, Guilford je držao da se društveni stavovi ne mogu svesti na manje od pet temeljnih dimenzija. Nazvao ih je liberalizam-konzervatizam, religioznost-ateizam, humanitarizam-nehumanitarizam, nacionalizam-internacionalizam i evolucionizam-revolucionarnost. U svojoj osnovi, Guilfordova teorija ne proturječi Eysenckovoj jer se svi njegovi faktori mogu svesti na Eysenckove dimenzije. Jedina razlika, iako nimalo nevažna, odnosi se na zadržanu razinu općenitosti.

Osim strukturalne sličnosti, područja dimenzija ličnosti i društvenih stavova se u Eysenckovoj teoriji uvelike preklapaju. Eysenck je, naime, držao da ličnost ima naglašenu ulogu u oblikovanju društvenih stavova i to uz pomoć procesa socijalizacije. Prema njegovu mišljenju, ličnost ne utječe na usvajanje konzervativnih ili radikalnih stavova, ali druga dimenzija stavova, tvrdoglavost ili društvena neosjetljivost, predstavlja u cijelosti projekciju ličnosti u prostor društvenih stavova. Pritom osobine ličnosti posreduju u konačnom oblikovanju ideološke pozicije, dajući osobnim uvjerenjima pojedinca, izraženima u dimenziji radikalno-konzervativno više militantan ili demokratski karakter (Eysenck, 1954.).

U nedostatku izvornoga teorijskog okvira, teoretičari koji se bave istraživanjem stavova služeći se pritom velepetorim modelom, oslanjaju se uglavnom na ranije iznesene hipoteze, potvrđene činjenice i teorijske modele koje su postavili drugi. Provedena su istraživanja ukazala na dva značajna nalaza, snažnu povezanost otvorenosti prema iskustvu s dimenzijama autoritarnosti i konzervativizma (Riemann i sur., 1993.; Vanhiel i Mervielde, 1996.) te određenu, ali znatno manju ulogu ugodnosti i savjesnosti pri oblikovanju društvenih stavova (Riemann i sur., 1993.). Ako pomnije raščlanimo nađene povezanosti, uočiti ćemo da su posredovane osobinama ličnosti koje su logičan produžetak konceptualizacija ranije razvijenih modela. Otvorenost prema iskustvu najproturječniji je konstrukt u peterodimenzionalnom modelu ličnosti, nastao pomirenjem dviju tradicija, leksičke i psihoanalitičke. Posljednjom je sku-

pinom teorija pretpostavljeno kako zatvorenost prema iskustvu nastaje suženjem svijesti uvjetovanim potiskivanjem (McCrae i Costa, 1997.). Iako su koncepcije ovoga faktora ponešto različite i među teoretičarima Big five modela (McCrae, 1990., 1993.-94., 1994.; Saucier, 1992.), slaganje među njima i-pak je toliko da se faktore kulture, intelekta i otvorenosti prema iskustvu, kako ga nazivaju, može, u znatnoj mjeri, poistovjetiti (McCrae i Costa, 1997.; Saucier, 1992.). Prema mišljenju McCraea, otvorena osoba teži bogatstvu iskustava, promjenama, vodi ispunjen i složen život (McCrae, 1990.), a teoretičari skloni strogo leksičkom pristupu uglavnom se ograničavaju na intelekt, kreativnost i intelektualne interese. Stoga su definicija i pojmovni okvir otvorenosti nešto širi od poimanja intelekta (McCrae, 1994., 1996.; McCrae i Costa, 1997.). Ono što je posebno važno za ovaj faktor ličnosti jest njegova početna konceptualizacija, potekla iz psihoanalitičke tradicije. Njezino se polazište temelji na obrambenim mehanizmima čija temeljna zadaća potiskivanja unutarpsihičkih sukoba dovodi do sužavanja svjesnosti. Sličnost s teorijskim okvirom konstrukta autoritarne ličnosti (Adorno i sur., 1950.) više je nego očita, što potvrđuju i korelativna istraživanja (Riemann i sur., 1993.; Trapnell, 1994.). Konstrukt otvorenosti također mnogo duguje i dogmatizmu. Otvorene osobe, kao i one nedogmatične, imaju pristup većem broju misli, osjećaja i poriva (McCrae i Costa, 1997.). McCrae, koji se najviše bavio konstruktom otvorenosti, drži, nadalje, da otvoreni pojedinci, u pravilu, pokazuju sklonost liberalnim i naprednim političkim pogledima, sugerirajući također kako je otvorenost glavna psihologijska odrednica političkoga opredjeljenja (McCrae, 1996.). Oslanjajući se djelomično na Wilsonovu teoriju (1973.a) koja povezuje politički i psihologijski konzervatizam, McCrae navodi korelacije brojnih varijabla, koje su, prema njegovu mišljenju, bliske otvorenosti prema iskustvu s društveno-političkim konzervatizmom. Prihvaćajući otvorenost prema iskustvu, kao dimenziju koju je leksička analiza prepoznala kao važnu odrednicu dosljednosti u procjenjivanju ljudi, približavamo se teorijama poput Cattellove ili Guilfordove koje su dimenzije stavova uključivale u teorije ličnosti. Vidljivo je, naime, da je riječ o konstruktu snažno zasićenom širokim dimenzijama društvenih stavova i ideologije.

Istraživanja provedena u nas upućuju na osjetnu povezanost između temeljnih dimenzija ličnosti i društvenih stavova (Milas, 1998.; Milas i Žikić Milas, u tisku). Pritom najveći utjecaj na usvajanje i održavanje društvenih stavova, okupljenih oko triju temeljnih dimenzija: religioznosti, kozmopolitizma i zagovaranja spolnih sloboda (Milas, 1998.; Milas i Rih-tar, 1998.), imaju osobine ličnosti koje su istodobno preduvjet i plod uspješne socijalizacije (poput Eysenckova psihoticizma ili savjesnosti i ugodnosti iz velepetorog modela).

Povezivanje u hibridnim konstruktima

Najveći broj teorijski značajnih pokušaja objedinjavanja područja ličnosti i stavova nastao je prije dvadesetak i više godina. Psihologija ličnosti u to se vrijeme, naime, razdvojila od područja društvenih stavova, tako da usporedbe njihovih pojmovnih određenja unutar jedinstvene teorije nisu više bile moguće. No, teorije koje su proučavale strukturu društvenih stavova redovito su se naslanjale na postavke neke teorije ličnosti i veze među njima uvijek su bile razmjeno čvrste. Posljedice takvoga pristupa bile su rađanje različitih hibridnih konstrukata koji su, često na štetu pojmovne jasnoće, objedinjavali područja ličnosti u užem smislu, kognitivnoga stila i društvene ideologije.

Nastala kao pokušaj otkrivanja osoba disponiranih za prihvaćanje nacističke ideologije, teorija Adorna i suradnika predstavlja jedno od prvih cjelovitih istraživanja odnosa ličnosti i društvenih stavova (Adorno i sur., 1950.). Autori su razvili odvojene ljestvice za mjerenje antisemitizma (AS), općeg etnocentrizma (E) i političko-ekonomskog konzervatizma (PEC), nastojeći dokazati kako veza među njima počiva na duboko ukorijenjenoj osobini ličnosti koju su nazvali autoritarnošću. Psihoanalitička teorija na koju se pozivaju autori vezuje autoritarnost uz snažan superego i slab ego, što osobu koja posjeduje takva svojstva navodi na kruto prihvaćanje autoriteta i konvencionalnih vrijednosti. Analizirajući autoritarnost kao osobinu ličnosti, većina pobornika velepetorog modela nalazi najviše pojmovne bliskosti i empirijske povezanosti s petim faktorom, nazvanim intelektom, kulturom ili otvorenosti prema iskustvu. McCrae smatra kako otvorenost prema iskustvu može zamijeniti konstrukt autoritarnosti, nasljeđujući na njemu utemeljene znanstvene spoznaje, uz istodobno izbjegavanje upućenih mu prigovora (McCrae, 1996.). Postoje snažni empirijski pokazatelji o razmjerno visokoj negativnoj povezanosti otvorenosti prema iskustvu i autoritarnosti (Riemman i sur., 1993.; Trapnell, 1994.). Ipak, kako sami autori priznaju, otvorenost nije zrcalni odraz autoritarnosti, jer se pojmovno ogleda u intelektualnosti i estetizmu, a tek posredno društvenim stavovima koji čine primarni sadržaj autoritarnosti (McCrae, 1996.). Osim kao dio strukture ličnosti, autoritarnost se, kako je naglašeno, može promatrati i kao pojavni odraz mehanizma obrane na kojem počiva. Pritom se rigidnost, kao jedna od njegovih temeljnih odrednica, prepoznaje kao obrana pred višeznačnom stvarnošću (Leach, 1967.), odnosno nepodnošenje neodređenosti. Dakako, potreba za obranom izvire iz opće nesigurnosti takvog pojedinca.

Nadovezujući se na istraživanja Adorna i suradnika, Rokeach je nastojao pokazati da se autoritarnost ne može svesti

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 11 (2002),
BR. 4-5 (60-61),
STR. 577-601

MILAS, G.:
MIRENJE POSVAĐANIH...

na ideološki sadržaj, primjerice etnocentrizam ili konzervativnost, kako su je početno pojmlili autori, već je odraz nutarnje strukture i funkcioniranja kognitivnoga sklopa (Rokeach, 1960.). Dogmatizam je, stoga, razvijen kao konstrukt autoritarnosti, lišene ideološke pozadine. Sažimajući temeljne postavke Rokeacheve teorije, možemo zaključiti kako njegov konstrukt predstavlja iskorak od ličnosti u užem smislu i približavanje pojmu kognitivnoga stila, kao načinu na koji pojedinac pojmovno organizira svoju okolinu (Warr, 1970.; Zarevski, 1987.). Ipak, određenje dogmatizma nije tako jednoznačno. Pokušamo li Rokeachev konstrukt situirati unutar okvira ličnosti u užem smislu, nalazimo da je on pozitivno i razmjerno visoko koreliran s tjeskobnošću (Rokeach i Fruchter, 1956.), što je donekle objašnjivo u kontekstu njegova poimanja kao obrambenog mehanizma. Prema mišljenju autora, osnovna zadaća zatvorenog uma je obrana od tjeskobe (Rokeach i Bonier, 1960.), pa bi, stoga, i postojeću povezanost dogmatizma i tjeskobnosti valjalo tumačiti na taj način. Usporedimo li konstrukt dogmatizma s faktorom otvorenosti prema iskustvu (intelektom, kulturom), nalazimo sličnosti, ne samo na nominalnoj već i na sadržajnoj i empirijskoj razini. McCrae i Costa (1997.) drže dogmatizam strukturalnim modelom otvorenosti prema iskustvu. Kako sami kažu, otvorena osoba ima pristup većem broju misli, osjećaja i poriva koje u svijest poziva istodobno. Također smatraju kako su podnošenje neodređenosti, čuvstvena ambivalencija i perceptivna sinestezija, karakteristične za nedogmatične pojedince, također odreda odlike osobe otvorene iskustvu.

Svoju teoriju konzervativizma Wilson (1973.a) je utemeljio na posebno oblikovanom mjernom instrumentu. Zamjerajući postojećim ljestvicama stavova složenost i dvosmislenost te nerijetko i podložnost ispitanika da odgovaraju sukladno njihovim oblikovnim, a ne sadržajnim svojstvima, sastavio je mjerni instrument rabeći ključne pojmove kao podražajne čestice (Wilson i Patterson, 1968.). Faktorizacijom ljestvice utvrdio je snažan opći faktor konzervativizma kojim su bile zasićene gotovo sve čestice sadržane u instrumentu (Wilson, 1973.b). Zadržavajući uz faktor konzervativizma još i sljedeću dimenziju, koju je nazvao idealizmom prema realizmu, Wilson je dobio strukturu uglavnom usporedivu s Eysenckovim modelom. Priroda faktora idealizam koji, prema mišljenju autora, odjeljuje moralne i idealističke stavove od onih utemeljenih na osobnom iskustvu, naglašeno je slična Eysenckovoj društvenoj osjetljivosti, tako da se Wilsonov i Eysenckov model uglavnom mogu poistovjetiti. Nadovezujući se na vlastitu teoriju društvenih stavova koja u središte pozornosti smješta konzervativizam, Wilson značajno mjesto usvajanju i održa-

vanju konzervativnog svjetonazora pridaje temperamentalnim čimbenicima, posuđujući pritom dosta i od psihoanalitičkih interpretacija zastupljenih u Adorna i suradnika (Wilson, 1973.a).

ZAKLJUČNO RAZMATRANJE

Ova rasprava daje pravo na nekoliko općih zaključaka i nudi određene smjernice za moguće povezivanje psihologije ličnosti i socijalne psihologije. Prije svega, valja iznova naglasiti kako su dispozicijska objašnjenja nužna i nezamjenjiva u ozbiljnom proučavanju dosljednosti u ljudskom ponašanju. Ona nisu, kako su svojedobno govorili kritičari, samo prazni konstrukti koji postoje tek u očima promatrača već, sukladno novijim istraživanjima, stvarni izvori konzistencije. Njihova prava vrijednost kao prediktora ponašanja mora se, međutim, temeljiti na metodološki zdravom pristupu koji počiva na združivanju većega broja kriterijskih ponašanja (načelo agregacije) i prilagođavanju razine općenitosti (što su ponašanja specifičnija, to i crte ličnosti ili stavovi koji se rabe za predviđanje moraju biti specifičniji). Valja se, također čuvati i greške preuveličavanja značenja dispozicija, jer one, same po sebi, nisu dostatne za objašnjavanje ponašanja. Na ponašanje utječu situacijske odrednice i interakcija situacije i dispozicija. Međutim, čak i kad uvažimo sve moguće smetnje pri pokušaju da dosljednost u ponašanju pripišemo stabilnim osobinama poput stavova ili crta ličnosti, ostaje jedna ozbiljna dvojba. Naime, želimo li predviđati krajnje specifična ponašanja, moramo se unaprijed pomiriti s vrlo ograničenom korisnošću širokih ponašajnih dispozicija. To, uostalom, pokazuju i neka istraživanja u nas koja upućuju na to da je tek manji dio varijance biračkoga ponašanja objašnjiv ideološkim odrednicama (Milas i Rihtar, 1997.; Milas, 2000.). O jednom od naputaka za takav problem podrobno je raspravljano u tekstu, a nastavlja se na teoriju razumnog djelovanja (Fishbein, 1967.; Ajzen i Fishbein, 1975.). Prema teoriji razumnoga djelovanja, za predviđanje ponašanja potrebni su i značajni jedino stavovi prema ponašanju, a ne stavovi prema objektu. Što nam je, dakle, činiti u situaciji u kojoj smo pred izborom da ili dobro predviđamo ponašanje bez pomoći širokih dispozicija, ili se bavimo dosljednostima u ponašanju na odmaknutoj razini uz pomoć općenitih i teorijski vrijednih dimenzija? Najkorisniji savjet koji se može pružiti svakako je da se te dvije razine ne brkaju. Mnogi napadi na dispozicijsku psihologiju polazili su upravo od nemoći da se tim konstruktima objašnjavaju pojedina ponašanja. To od njih i ne treba očekivati, barem ne s preciznošću koja se traži od znanosti. Čini se da je povezivanje psihologije ličnosti i socijalne psihologije na razini dispozicija, osobito uspostavom korespondencije između temeljnih razina

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 11 (2002),
BR. 4-5 (60-61),
STR. 577-601

MILAS, G.:
MIRENJE POSVAĐANIH...

ličnosti i ideologije, plodan pristup koji daje stabilne i vrijedne rezultate od četrdesetih godina prošloga stoljeća do danas. Hijerarhijska organizacija kakvu je, podjednako za ličnost i za stavove, predlagao Eysenck (1947., 1954.), a koju danas prihvaćaju gotovo svi, objašnjenje je zašto općenite dispozicije imaju ograničen utjecaj na pojedinačna ponašanja. No, to nije razlog dvojbe u njihovu vrijednost. Naprotiv, trebamo se samo zapitati je li nam, za određeno istraživanje, važnije predviđanje specifičnoga ponašanja ili proučavanje njegove dosljednosti u velikom broju raznolikih primjera. U prvom slučaju, s kakvim se često susreće psihologija kao primijenjena znanost, važnost dispozicija bit će zanemariva, a u drugoj će kategoriji istraživanja, koja uvelike nadilazi praktičnu korist predviđanja izdvojenoga ponašanja, dispozicija imati golemo značenje.

BILJEŠKE

¹ Govoreći uglavnom o istom konstrukt, neki teoretičari su skloniji terminu politički stavovi. U velikom broju slučajeva doista je riječ o odrednicama političkoga opredjeljenja, ali ipak smo se odlučili za šire određenje društvenih stavova kojem je skloniji Eysenck, jer je neke od njih razmjerno teško podvesti u prvu kategoriju (primjerice stavove o seksualnosti).

² Izvorni izraz *toughmindedness*, koji je mnogo prije skovao Wiliam James kako bi opisao razliku između praktičnog i teorijskog uma, gotovo je nemoguće prevesti, pa su u uporabi brojni termini, osobito tvrdokornost i tvrdoglavost, iako, prevedeni na hrvatski ne odražavaju dokraja bit Eysenckova konstrukta. Nešto bliži izvornom smislu je termin "društvene neosjetljivosti" (Milas, 1998.), iako i on donekle zavodi zbog vezivanja uz socijalne probleme (socijalna osjetljivost ili neosjetljivost).

LITERATURA

Abelson, R. P., Aronson, E., McGuire, W. J., Newcomb, T. M., Rosenberg, M. J. i Tannenbaum, P. H. (ur.) (1968.), *Theories of cognitive consistency: A sourcebook*. Chicago: Rand McNally.

Adorno, T. W., Frenkel-Brunswick, E., Levinson, D. J. i Sanford, R. N. (1950.), *The authoritarian personality*, New York: Harper and Row.

Ajzen, I. (1984.), Attitudes. U: R. J. Corsini (ur.), *Wiley encyclopedia of psychology* (Vol. 1, 99-100), New York: Wiley.

Ajzen, I. (1988.), *Attitudes, personality and behavior*, Chicago: Dorsey.

Ajzen, I. (2001.), Nature and operation of attitudes, *Annual Review of Psychology*, 52, 27-58.

Ajzen, I. i Fishbein, M. (1977.), Attitude-behavior relations: A theoretical analysis and review of empirical research. *Psychological Bulletin*, 84, 888-918.

Allport, G. (1935.), Attitudes. U: C. Murchison (ur.), *Handbook of social psychology* (798-844), Worcester: Clark University Press.

- Allport, G. W. (1937.), *Personality: A psychological interpretation*. New York: Holt.
- Allport, G. W. (1961.), *Pattern and growth in personality*, New York: Holt, Reinhart and Winston, Inc.
- Allport, G. W. (1966.), Traits revisited. *American Psychologist*, 21, 1-10.
- Argyle, M. i Little, B. R. (1972.), Do personality traits apply to social behavior? *Journal of the Theory of Social Behaviour*, 2, 1-35.
- Bandura, A. (1969.), *Principles of behavior modification*, New York: Holt, Rinehart & Winston.
- Blass, T. (1984.), Social psychology and personality: Towards a convergence. *Journal of Personality and Social Psychology*, 47, 1013-1027.
- Brody, N. (1988.), *Personality: In search of individuality*, San Diego: Academic Press.
- Campbell, D. T. (1963.), Social attitudes and other acquired behavioral dispositions. U: S. Koch (ur.), *Psychology: A study of social science* (Vol. 6, 94-172), New York: McGrawHill.
- Cattell, R. B. (1950.), *Personality: A systematic theoretical and factual study*, New York: McGraw-Hill.
- Conley, J. J. (1984.), The hierarchy of consistency: A review and model of longitudinal findings on adult individual differences in intelligence, personality and self-opinion. *Personality and Individual Differences*, 5, 11-26.
- Costa, P. T. i McCrae, R. R. (1988.), Personality in adulthood: A six-year longitudinal study of self-reports and spouse ratings on the NEO personality inventory. *Journal of Personality and Social Psychology*, 54, 853-863.
- Costa, P. T. i McCrae, R. R. (1992.), Four ways five factors are basic. *Personality and Individual Differences*, 13, 653-665.
- Costa, P. T., McCrae, R. R. i Arenberg, D. (1980.), Enduring dispositions in adult males. *Journal of Personality and Social Psychology*, 38, 793-800.
- Davis, D. i Ostrom, T. M. (1984.), Attitude measurement. U: R. J. Corsini (ur.), *Wiley encyclopedia of psychology* (Vol. 1, 97-99). New York: Wiley.
- Digman, J. M. (1990.), Personality structure: Emergence of the five-factor model. *Annual Review of Psychology*, 41, 417-440.
- Eagly, A. H. i Chaiken, S. (1993.), *The psychology of attitudes*. Fort Worth: Harcourt Brace.
- Eaves, L. i Young, P. A. (1981.), Genetical theory and personality differences. U: R. Lynn (ur.), *Dimensions of personality*, Oxford: Pergamon Press.
- Eaves, L. J., Eysenck, H. J. i Martin, N. G. (1989.), *Genes, culture and personality: An empirical approach*, London: Academic Press.
- Endler, N. S. i Magnusson, D. (1976.), Toward an interactional psychology of personality. *Psychological Bulletin*, 83, 956-974.
- Epstein, S. (1979.), The stability of behavior: I. On predicting most of the people much of the time. *Journal of Personality and Social Psychology*, 37, 1097-1126.
- Epstein, S. (1980.), The stability of behavior: II. Implications for psychological research. *American Psychologist*, 35, 790-806.
- Eysenck, H. J. (1944.), General social attitudes. *The Journal of Social Psychology*, 19, 207-227.

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 11 (2002),
BR. 4-5 (60-61),
STR. 577-601

MILAS, G.:
MIRENJE POSVAĐANIH...

Eysenck, H. J. (1947.), *Dimensions of personality*, London: Routledge & Kegan Paul.

Eysenck, H. J. (1951.), Primary social attitudes as related to social class and political party, *British Journal of Sociology*, 3, 198-209.

Eysenck, H. J. (1952.), *The scientific study of personality*, London: Routledge & Kegan Paul.

Eysenck, H. J. (1954.), *The psychology of politics*, New York: Praeger.

Eysenck, H. J. (1970.), *The structure of human personality* (3rd edition), London: Methuen.

Eysenck, H. J. (1990.a). Biological dimensions of personality. U: L. A. Pervin (ur.), *Handbook of Personality: Theory and Research*, New York: Guilford Press.

Eysenck, H. J. (1990.b). Genetic and environment contributions to individual differences: The three major dimensions of personality. *Journal of Personality*, 98, 245-261.

Eysenck, H. J. i Eysenck, M. (1985.), *Personality and individual differences: A natural science approach*, New York: Plenum.

Eysenck, H. J. i Gudjonsson, G. H. (1989.), *The causes and cures of criminality*, New York: Plenum Press.

Eysenck, H. J. i Wilson, G. D. (ur.) (1978.), *The psychology of ideology*, Baltimore, MD: University Park Press.

Ferguson, L. W. (1939.), Primary social attitudes. *Journal of Psychology*, 8, 217-223.

Festinger, L. (1957.), *A theory of cognitive dissonance*, Stanford: Stanford University Press.

Fishbein, M. (1967.), Attitude and the prediction of behavior. U: M. Fishbein (ur.), *Readings in attitude theory and measurement* (477-492), New York: Wiley.

Fishbein, M. i Ajzen, I. (1975.), *Belief, attitude, intention, and behavior: An introduction to theory and research*. Reading: Addison-Wesley.

Fletcher, G. J. O. (1984.), Psychology and common sense. *American Psychologist*, 39, 203-213.

Funder, D. C., Block, J. H. i Block, J. (1983.), Delay of gratification: Some longitudinal personality correlates. *Journal of Personality and Social Psychology*, 44, 1198-1213.

Goldberg, L. R. (1981.), Language and individual differences: The search for universals in personality lexicons. U: L. Wheeler (ur.), *Review of Personality and Social Psychology*, Vol. 2, Beverly Hills, California: Sage.

Guilford, J. P. (1959.), *Personality*, New York: McGraw-Hill.

Hartshorne, H. i May, M. (1928.), *Studies in deceit*, New York: Macmillan.

Heider, F. (1944.), Social perception and phenomenal causality. *Psychological Review*, 51, 358-374.

Heider, F. (1958.), *The psychology of interpersonal relations*, New York: Wiley.

Hirschberg, N. (1978.), A correct treatment of traits. U: H. London (ur.), *Personality – A New Look at Metatheories* (48-68). Washington: Hemisphere.

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 11 (2002),
BR. 4-5 (60-61),
STR. 577-601

MILAS, G.:
MIRENJE POSVAĐANIH...

Hogan, R., Johnson, J. i Briggs, S. R. (ur.) (1997.), *Handbook of personality psychology*, New York: Academic Press.

Jang, K. L., Livesley, W. J. i Vernon, P. A. (1996.), Heritability of the big five personality dimensions and their facets – a twin study. *Journal of Personality*, 64, 577-591.

John, O. P. (1990.), The "Big five" factor taxonomy: Dimensions of personality in the natural language and in questionnaires. U: L. A. Pervin (ur.), *Handbook of Personality: Theory and Research*, New York: Guilford Press.

Kantor, J. R. (1924.), *Principles of psychology*, vol 1. Bloomington: Principia Press.

Kantor, J. R. (1926.), *Principles of psychology*, vol 2. Bloomington: Principia Press.

Kelly, G. A. (1955.), *The psychology of personal constructs*, New York: Norton.

Kinder, D. R. i Sears, D. O. (1985.), Public opinion and political action. U: G. Lindzey i E. Aronson (ur.), *Handbook of social psychology* (3rd ed., Vol. 2, 659-741), New York: Random House.

Koffka, K. (1935.), *Principles of Gestalt psychology*, New York: Harcourt Brace.

Krahe, B. (1992.), *Personality and social psychology: Toward a synthesis*, London: Sage.

Kuhn, T. S. (1962.), *The structure of scientific revolutions*, Chicago: University of Chicago Press.

LaPiere, R. T. (1934.), Attitudes vs. actions. *Social Forces*, 13, 230-237.

Leach, P. J. (1967.), A critical study of the literature concerning rigidity. *British Journal of Social and Clinical Psychology*, 6, 11-22.

Levy, L. H. (1983.), Trait approaches. U: M. Hersen, A. E. Kazdin i A. S. Bellack (ur.), *The clinical psychology Handbook* (123-142), New York: Pergamon Press.

Lewin, K. (1936.), *Principles of Topological psychology*, New York: McGraw-Hill.

Loehlin, J. C., Willerman, L. i Horn, J. M. (1988.), Human behavior genetics. *Annual Review of Psychology*, 39, 101-133.

Loevinger, J. i Knoll, E. (1983.), Personality: Stages, traits and the self. *Annual Review of Psychology*, 34, 195-222.

MacCorquodale, K. i Meehl, P. E. (1948.), On a distinction between hypothetical constructs and intervening variables. *Psychological Review*, 55, 95-107.

Magnusson, D. i Endler, N. S. (ur.) (1977.), *Personality at the Crossroads*, Hillsdale: Lawrence Erlbaum.

Martin, N. G., Eaves, L. J., Heath, A. R., Jardine, R., Feingold, L. M. i Eysenck, H. J. (1986.), Transmission of social attitudes. *Proceedings of the National Academy of Science*, 83, 4364-4368.

McCrae, R. R. (1990.), Traits and trait names: How well is openness represented in natural languages?. *European Journal of Personality*, 4, 119-129.

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 11 (2002),
BR. 4-5 (60-61),
STR. 577-601

MILAS, G.:
MIRENJE POSVAĐANIH...

- McCrae, R. R. (1993-1994.), Openness to experience as a basic dimension of personality. *Imagination, Cognition and Personality*, 13, 39-55.
- McCrae, R. R. (1994.), Openness to experience: expanding the boundaries of Factor V. *European Journal of Personality*, 8, 251-272.
- McCrae, R. R. (1996.), Social consequences of experiential openness. *Psychological Bulletin*, 120, 323-337.
- McCrae, R. R. i Costa, P. T. (1997.), Conceptions and correlates of openness to experience. U: R. Hogan, J. Johnson i S. R. Briggs (ur.), *Handbook of personality psychology*, New York: Academic Press.
- McGuire, W. J. (1985.). Attitudes and attitude change. U: G. Lindzey i E. Aronson (ur.), *The handbook of social psychology* (3rd edition), New York: Random House.
- Milas, G. (1998.), *Korelacijska i eksperimentalna studija odnosa temeljnih dimenzija društvenih stavova, ličnosti i društvene poželjnosti*. Doktorska disertacija, Zagreb: Filozofski fakultet.
- Milas, G. (2000.), Razlozi nedosljednosti: tko i zašto mijenja glasačku odluku? *Društvena istraživanja*, 9, 473-496.
- Milas, G. i Rihtar, S. (1997.), Ideološke odrednice stranačke naklonosti i namjere glasovanja. *Društvena istraživanja*, 6, 663-676.
- Milas, G. i Rihtar, S. (1998.), Struktura društvenih stavova u Hrvatskoj. *Društvena istraživanja*, 7, 885-905.
- Milas, G. i Žakić Milas, D. (u tisku), Ličnost i društveni stavovi: povezanost temeljnih dimenzija. *Društvena istraživanja*.
- Milgram, S. (1974.), *Obedience to authority: An experimental view*, New York: Harper & Row.
- Mischel, W. (1969.), Continuity and change in personality. *American Psychologist*, 24, 1012-1028.
- Mischel, W. (1968.), *Personality and assessment*, New York: Wiley.
- Mischel, W. (1973.), Toward a cognitive social learning reconceptualization of personality. *Psychological Review*, 81, 252-283.
- Mischel, W. (1984.a). Convergences and challenges in the search for consistency. *American Psychologist*, 39, 351-364.
- Mischel, W. (1984.b). On the predictability of behavior and the structure of personality. U: R. A. Zucker, J. Aronoff i A. I. Rabin (ur.), *Personality and the prediction of behavior* (269-305), New York: Academic Press.
- Nisbett, R. E. i Ross, L. (1980.), *Human inference: Strategies and shortcomings of social judgment*. Englewood-Cliffs: Prentice-Hall.
- Pervin, L. A. (1989.), Persons, situations, interactions: The history of controversy and a discussion of theoretical models. *Academy of Management Review*, 14, 350-360.
- Petty, R. E., Wegener, D. T. i Fabrigar, L. R. (1997.), Attitudes and attitude change. *Annual Review of Psychology*, 48, 609-647.
- Plomin, R. i Rende, R. (1991.), Human behavioral genetics. *Annual Review of Psychology*, 42, 161-190.
- Rholes, W. S., Newman, L. S. i Ruble, D. N. (1990.), Understanding self and other: Developmental and motivational aspects of perceiv-

ing persons in terms of invariant dispositions. U: E. T. Higgins i R. M. Sorrentino (ur.), *Handbook of motivational and cognition* (Vol. 2, 369-407). New York: Guilford Press.

Riemann, R., Grubich, C., Hempel, S., Mergl, S. i Richter, M. (1993.), Personality and attitudes towards current political topics, *Personality and Individual Differences*, 15, 313-321.

Rokeach, M. i Bonier, R. (1960.), Time perspective, dogmatism and anxiety. U: M. Rokeach (ur.), *The Open and Closed Mind*, New York: McGraw-Hill.

Rokeach, M. i Fruchter, B. (1956.), A Factorial Study of Dogmatism and Related Concepts. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 53, 356-360.

Rosenberg, M. J. (1956.), Cognitive structure and attitudinal affect. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 13, 38-45.

Rosenberg, M. J. (1960.), An analysis of affective-cognitive consistency. U: C. I. Hovland i M. J. Rosenberg (ur.), *Attitude organization and change* (15-64), New Haven: Yale University Press.

Rushton, J. P., Brainerd, C. J. i Pressley, M. (1983.), Behavioral development and construct validity: The principle of aggregation. *Psychological Bulletin*, 94: 18-38.

Saucier, G. (1992.), Openness versus intellect: much ado about nothing? *European Journal of Personality*, 6, 381-386.

Saucier, G. i Goldberg, L. R. (1996.), The language of personality: Lexical perspectives on the five-factor model. U: J. S. Wiggins (ur.), *The five-factor model of personality: Theoretical perspectives*, New York: Guilford Press.

Skinner, B. F. (1938.), *The behavior of organisms: An experimental analysis*, New York: Appleton-Century-Crofts.

Skinner, B. F. (1953.), *Science and human behavior*, New York: Macmillan.

Small, S. A., Zeldin, R. S. i Svain-Williams, R. C. (1983.), In search of personality traits: A multimethod analysis of naturally occurring pro-social and dominance behavior. *Journal of Personality*, 51, 1-15.

Stone, W. F. i Russ, R. (1976.), Machiavellianism as Tough-mindedness. *Journal of Social Psychology*, 98, 213-220.

Tesser, A. i Crelia R. (1994.), Attitude heritability and attitude reinforcement: A test of the niche building hypothesis. *Personality and Individual Differences*, 16, 571-577.

Tesser, A. i Martin, L. (1996.), The psychology of evaluation. U: E. T. Higgins i A. W. Kruglanski (ur.), *Social psychology: Handbook of basic principles* (400-432), New York: Guilford.

Thurstone, L. L. (1928.), The measurement of opinion. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 22, 415-436.

Thurstone, L. L. (1931.), The measurement of social attitudes. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 36, 222-241.

Trapnell, P. D. (1994.), Openness versus intellect: A lexical left turn. *European Journal of Personality*, 8, 273-290.

Vanhiel, A. i Mervielde, I. (1996.), Personality and current political beliefs. *Psychologica Belgica*, 36, 221-226.

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 11 (2002),
BR. 4-5 (60-61),
STR. 577-601

MILAS, G.:
MIRENJE POSVAĐANIH...

Vleeming, R. G. (1984.), The nomotetical network of a Machiavellianism scale. *Psychological Reports*, 54, 617-618.

Vollmer, F. (1993.), A theory of traits. *Philosophical Psychology*, 6, 67-79.

Warr, P. B. (ur.) (1970.), *Thought and Personality*, Harmondsworth: Penguin Books.

Waters, E. (1978.), The reliability and stability of individual differences in infant-mother attachment. *Child Development*, 49, 483-494.

Wicker, A. W. (1969.), Attitudes versus actions: The relationship of verbal and overt behavioral responses to attitude objects. *Journal of Social Issues*, 25, 41-78.

Wilson, G. D. (1973.a), *The psychology of conservatism*, London: Academic Press.

Wilson, G. D. (1973.b), The factor structure of the C-scale. U: G. D. Wilson (ur.), *The psychology of conservatism*, London: Academic Press.

Wilson, G. D. i Patterson, J. R. (1968.), A new measure of conservatism. *British Journal of Social and Clinical Psychology*, 7, 264-269.

Zajonc, R. B. (1980.), Feeling and thinking: Preferences need no inferences. *American Psychologist*, 35, 151-175.

Zarevski, P. (1987.), Kognitivni stilovi. *Penološke teme*, 2, 157-180.

Zuckerman, M. (1991.), *Psychobiology of personality*, Cambridge: Cambridge University Press.

The Reconciliation of Estranged Sisters: Dispositional Explanations in Personality Psychology and Social Psychology

Goran MILAS
Institute of Social Sciences Ivo Pilar, Zagreb

In the work the author discusses the nature and meaning of dispositional explanations in personality psychology and social psychology. Instead of supporting the belief in completely separate and diverging fields of interest of both disciplines, the paper offers the possibility of their reconciliation in the area of related dispositional constructs such as personality traits and attitudes. The closeness of these, in psychology often used constructs, is reflected in the fundamental features and mechanisms of influencing behaviour, while their differences are much subtler, although often overemphasised. Despite the fact that personality traits and attitudes were equally disputed in the past as sources of consistency in behaviour, extensive research and meticulous analyses showed they were not only useful but also irreplaceable in examining the differences in people's behaviour. The criticism of dispositional psychology which drew on the weak predictive value of attitudes and personality traits was partly constructive indicating the neglect of some important behavioural determinants, while in part it reflected the methodological ignorance underlined by later research, stressing

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 11 (2002),
BR. 4-5 (60-61),
STR. 577-601

MILAS, G.:
MIRENJE POSVAĐANIH...

the conditions to be fulfilled in order to ensure a more precise prediction of behaviour. The author continues to present in the paper a survey of dispositional theories and models within the framework of personality psychology and social psychology illustrating their intertwinement and close connection which, perhaps, offers a foundation for the further development of dispositional psychology integrating both disciplines.

Aussöhnung zerstrittener Schwestern: Dispositionserklärungen in der Persönlichkeits- und in der Sozialpsychologie

Goran MILAS
Ivo-Pilar-Institut für Gesellschaftswissenschaften, Zagreb

In diesem Artikel werden Wesen und Bedeutung von Dispositionserklärungen in der Persönlichkeits- und in der Sozialpsychologie erörtert. Statt der Überzeugung, dass es sich dabei um zwei vollkommen voneinander getrennte Disziplinen mit unterschiedlichen Interessengebieten handle, unterbreitet der Autor die Möglichkeit ihrer Aussöhnung, und zwar im Bereich ähnlicher Dispositionskonstrukte wie etwa den Persönlichkeitsmerkmalen und den Einstellungen. Die Ähnlichkeit dieser in der Psychologie oft verwendeter Konstrukte offenbart sich in ihrer Grundbestimmung sowie in Mechanismen, mit denen sie menschliches Verhalten beeinflussen, während Unterschiede zwischen ihnen sehr viel subtiler sind, wenn sie oft auch allzu sehr betont werden. Obwohl in der Vergangenheit Persönlichkeitsmerkmale und Einstellungen als Quellen konsequenter Verhaltens gleichermaßen in Abrede gestellt worden waren, so haben doch zahlreiche Untersuchungen und präzise Analysen erwiesen, dass sie nicht nur nützlich sind, sondern auch unersetzlich bei der Untersuchung der im menschlichen Verhalten bestehenden Unterschiede. Die Kritik der Dispositionspsychologie, die vom geringen prädiktiven Wert der Einstellungen und Persönlichkeitsmerkmale ausgegangen war, zeigte sich einestheils als konstruktiv und verwies auf einige wichtige, aber verkannte Verhaltensrichtlinien; andernteils erwies sie sich als methodologisch nicht auf dem Laufenden, worauf spätere Forschungen aufmerksam machten und zugleich die Voraussetzungen unterstrichen, welche erfüllt sein müssten, damit Verhaltensprognosen treffsicherer werden. Im weiteren Verlauf der Arbeit erhält der Leser einen Überblick über Dispositionstheorien und -modelle im Rahmen der Persönlichkeits- und der Sozialpsychologie, der ihre enge Verbundenheit und Verwobenheit illustrieren soll. Dies wiederum könnte weiter führen und die Grundlage für die Entwicklung einer Dispositionspsychologie werden, welche die beiden genannten Disziplinen vereinen würde.